

W Woodrow Wilson
International
Center
for Scholars
Kennan Institute
*Comparative Urban
Studies Project*

АКТУАЛЬНО: ТОЛЕРАНТНІСТЬ!

Київ
«Стилос»
2008

ББК 60.7(4Укр)
А 43

Ця публікація здійснена за сприяння Міжнародного фонду «Відродження» та Фонду імені Джорджа Ф. Кеннана. Погляди авторів можуть не збігатися з офіційною позицією Міжнародного фонду «Відродження» та Інституту Кеннана Міжнародного центру підтримки науковців імені Вудро Вілсона, які не несуть відповідальності за зміст і думки, висловлені авторами у цій публікації.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту законодавства
Верховної Ради України. Протокол № 6 від 20 червня 2008 року.*

Рецензенти:

член-кореспондент НАН України, академік АПрН України,
доктор юридичних наук, професор *Копиленко О.Л.*;
кандидат юридичних наук *Бритченко С.П.*;
доктор філософських наук, професор *Недюха М.П.*

За редакцією Ярослава Пилинського

Актуально: толерантність! 36. ст./За ред. Ярослава Пилинського. –
А 43 К.: Стилос, 2008. – 48 с.

ISBN 978-966-8009-67-9

Матеріали збірки, за задумом авторів, мають сприяти формуванню в Україні толерантного середовища, запобіганню шовінізму та ксенофобії. Збірка розрахована на працівників НДО, журналістів, студентів та всіх, хто зацікавлений у демократичному розвитку нашого суспільства.

ББК 60.7(4Укр)

*Проект «Ширення толерантності: роль громадських організацій
у формуванні порозуміння між населенням України та іммігрантами»
фінансується Міжнародним фондом «Відродження».*

ISBN 978-966-8009-67-9

© Інститут Кеннана
Київський проект, 2008
© «Стилос», видання, 2008
© *Холошо Л.*, обкладинка, 2008

*Ярослав Пилинський,
кандидат філологічних наук,
Київський офіс Інституту Кеннана, директор*

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ І ПРОБЛЕМА ТОЛЕРАНТНОСТІ

На нинішньому етапі розвитку людської цивілізації з-поміж інших чинників важливого значення набули міграційні процеси. Нині навіть затяті прибічники «національної держави» переважно усвідомлюють, що моноетнічність – мононаціональність у сучасних умовах, як, зрештою, і в минулому, це не більше ніж данина державотворчим устремлінням національної еліти у ході боротьби за формування національної державності та/або здобуття її незалежності. Відігравши помітну роль у творенні національних держав протягом ХІХ–ХХ століть¹, ідеї мононаціональної держави поступово втрачають свою мобілізаційну значимість, і особливо це стає відчутно в умовах посилення глобалізації. Для сучасної України, яка по суті перебуває на початковому етапі формування концепції власної державності, поєднання різних етнічних, територіальних та соціальних груп із сформованими під різними впливами поглядами на минуле, особливостями історичного розвитку, сформованою ментальністю населення, є важким викликом. А якщо врахувати міграційні процеси, що набули для України повсякденності, то стане зрозумілим, що виконання завдання вироблення концепції державності ускладнюється.

У минулому наша держава була відгороджена від решти світу залізною завісою, і міграційний обмін обмежувався республіками СРСР. Тоталітарна пропаганда, спрямована на формування нової спільноти радянського народу, була безжальна до будь-яких виявів відмінностей, аж до повного заперечення або ліквідації як їх самих, так і носіїв цих відмінностей. Виховуючи і закорінюючи всю сукупність ознак поняття «свого» (радянського) у свідомості громадян СРСР, вона водночас чітко визначала і окреслювала розуміння та усвідомлення «чужого», культивує у населення Радянського Союзу нетерпимість до всього, що не було витлумачене радянськими ідеологами як «своє», що, зрештою, породжувало страх перед «іншим», невідомим, небажання мати з ним справу, а отже, культивувало у людей стійку ксенофобію та радянський шовінізм.

В історії розвитку людства розрізнення між собою та іншими, тобто, між своїм і чужим – це первинний досвід, що з'явився у людини відтоді, як вона почала розвиватися і усвідомлювати себе як індивід. Поруч із розвитком усвідомлення власного «Я» відбувається усвідомлення різного рівня свого/чужого: мати – дитина, сім'я, рід, плем'я, мовна та релігійна належність, держава тощо. Своє та чуже від початку були взаємозалежні, адже тільки усвідомлюючи «чуже», людина може осмислювати «своє» і навпаки. Концепція «чужого» – «чужинця», яка все ще домінує в нашій свідомості, успадкована нами ще з античних часів, коли кожного не свого, який говорив іншою мовою, сприймали як *barbaros* – варвара². Те, як відбувалося відмежування чужинців в античній Греції чи Римі, – а саме на основі громадянства, – і нині залишається основою сучасного права, яке не лише регулює стосунки між державою та її громадянами, а також визначає і обмежує права негромадян. З тих далеких часів до нас перейшла традиція закріплювати за громадянами право брати участь у виборах, право на правовий захист з боку держави, спадкове право, обов'язок сплачувати податки та необхідність виконувати військовий обов'язок задля захисту свого тощо. Водночас, вже здавна розрізняли чужинців, що тимчасово перебували на території держави, і таких, що оселялися тут на тривалий час, але не мали права громадянства. Для надання чужинцеві права громадянства в кожному окремому випадку необхідна була офіційна ухвала державних органів влади, яка визначалася вагомістю причин прибуття і перебування іноземців, та умови і процедура надання їм громадянства.

Історично сформувалися, зазнаючи трансформацій, традиції і закони, пов'язані з прийняттям або неприйняттям чужинців на території держави і навіть окремого населеного пункту.

У Римі, наприклад, протягом століть відбувалися зміни у концепції громадянства та надання прав негромадянам, що закінчилося прийняттям Конституції Антоніана у 212 р. при імператорі Каракалі, яка кожному вільному мешканцеві імперії гарантувала право громадянства, урівнюючи в правах власне римлян і колишніх «варварів»³. Але було б помилкою вважати, що такі зміни здійснювалися легко і швидко, а також остаточно.

У європейській культурі епохи середньовіччя, що змінила античність, поняття «свого»/«чужого» знову набуло актуальності, особ-

ливо з огляду на специфіку християнства. У рамках етноцентризму, що домінував у християнській Європі, «чуже» інтерпретувалося з погляду власної ідентичності і нерідко розглядалося і сприймалося як «вороже», «незвичне», «неприйнятне» тощо.

Як вважають дослідники, хрестові походи, подорожі купців сприяли появі у європейців розуміння того, що відмінності між культурами народів навіть територіально далеких не містять ознак «ворожості», а торговельні та ремісничі контакти, а також розвиток і поширення університетської освіти, що пустила по світах велику кількість мандрівних студентів, допомагає формувати сприйняття іншого вже не як «чужого» і «ворожого», тим самим зменшує ксенофобію та поширює толерантність у суспільстві. Однак протягом століть європейська культура так і не змогла виробити надійних запобіжників проти ксенофобії і проявів нетолерантності чи шовінізму до «чужого». Особливих утисків тривалий час зазнавали євреї і цигани як найпоширеніші «інші» серед народів європейського континенту. Більшість воєн, що точилися у світі в цей період, також, принаймні частково, обґрунтовувалися або боротьбою з «поганим чужим», що загрожує «хорошому своєму», або боротьбою за поширення «хорошого свого» серед чужинців.

Руйнування створених європейцями імперій відкрило можливості для формування національних держав, розвитку сучасних політичних та економічних інститутів, що стало важливим чинником пришвидшення міграційних процесів у світі, а на Європейському континенті зокрема. Міграційні потоки, що з різним ступенем інтенсивності охопили потому весь світ, були пришвидшені не лише численними війнами, що виникали повсякчас, та колонізаційними переміщеннями, а й передусім відкриттям нових потужних ринків та створенням нових видів діяльності. В усіх великих метрополіях світу поряд із традиційними діаспорами (вірменською, єврейською, грецькою, а у Європі – німецькою) з'явилися нові – китайська, італійська, російська, польська, українська, індійська, в'єтнамська тощо.

Після завершення Другої світової війни та руйнування світової колоніальної системи міграційні процеси ніби дістали додатковий імпульс, принаймні багато представників більшості європейських держав рушило у пошуках кращої долі. Відбудова, а згодом і стрімке економічне зростання повоєнної, значною мірою поруйнованої Європи потребувало все більшої кількості робітників, отже, потік

іноземної робочої сили постійно зростає і європейці, нажахані нацистським режимом, почали виховувати в собі толерантність у ставленні до представників відмінних рас, релігій і мов. Проте останні події у Франції й Бельгії, у Німеччині та Британії примушують замислитися над тим, що і як треба робити, аби подолати негативні стереотипи у відносинах між «своїми» і «чужими» та зробити європейський світ толерантнішим.

Відомо, що передусім розчарування у сучасному житті, його завоюваннях і здобутках, зумовлює переважну більшість актів насильства, злочинів щодо гастарбайтерів та біженців, тобто «чужинців», і причини цього слід шукати як в індивідуальній, так і в колективній фрустрації населення залежно від того, мають ці випадки масовий та системний характер, чи є випадковими і спорадичними.

Сучасна Україна, як уже зазначалося, має важку тоталітарну спадщину і тому говорити про наше суспільство як про таке, де панує толерантність, досить складно. Насамперед тому, що власне суспільства – громадянського суспільства в сучасному, європейському сенсі цього терміна, в Україні досі не сформовано. Так само не створено і механізми поширення ідеї громадянського суспільства серед населення. Але, як показує європейський та й північноамериканський досвід, без усвідомленого громадянського суспільства важко подолати бар'єр по лінії «свій»/«чужий» і створити у населення стійкий імунітет до проявів нетолерантності та ксенофобії.

Одна з причин невдач України у побудові громадянського суспільства полягає передусім в інституційній слабкості державного апарату. Як відомо, для виконання будь-якого завдання треба залучити певну кількість фахівців відповідної кваліфікації, крім того, розпочинаючи роботу, вони повинні добре усвідомлювати своє завдання, його мету, хоча б орієнтовно очікуваний результат своєї діяльності. Тим часом в Україні не лише немає достатньої кількості фахівців відповідного рівня кваліфікації для здійснення необхідних управлінських чи виконавських завдань, але немає і державницького розуміння, що саме треба робити і з якою метою. Отже, брак кваліфікованих кадрів на всіх рівнях і в усіх ланках призводить лише до тотальної імітації діяльності. Слабка, неінституалізована держава не може забезпечити ані права власних громадян, ані права іноземців на дотримання їхніх прав, що породжує загальне почуття безкарності і відповідно беззахисності. За таких умов поява скінхедів чи

інших асоціальних груп не є випадковою, адже якщо хтось може безкарно ображати мене або мого сусіда чи родича, то чому я не можу робити те саме по відношенню до інших, особливо якщо ці інші належать до безправних та незахищених категорій населення. Отже, *підготовка кадрів та запровадження громадянської освіти є першочерговим для суспільства завданням, якщо воно хоче бачити своїх членів законослухняними й толерантними.*

Нині ж можна констатувати, що концепт толерантності в українському суспільстві поки що не має достатньої закоріненості. До речі, слово толерантність, як книжне, переважно у значенні «терпимість – поблажливість» вживали у своїх творах ще класики української літератури Іван Франко і Леся Українка. Згодом, за часів радянського режиму, воно зникає із офіційного вжитку для того, щоб знову з'явитися на шпальтах газет наприкінці дев'яностих років ХХ століття. Саме в останні десятиліття минулого століття, коли глобалізаційні процеси у всіх сферах матеріального і духовного життя нашої країни прискорилися, проблема повсякденного мирного співіснування представників різних рас і народів стала актуальною як ніколи.

Водночас, на нашу думку, ані державна діяльність в галузі етнополітики, ані повсякденні поведінкові моделі пересічного громадянина не дають жодних підстав для оптимістичних висновків щодо наявності в Україні усвідомлення загроз, прихованих в українському суспільстві. Адже виклики етнокультурного розмаїття існують як ззовні (ставлення домінантної культурної більшості до меншин), так і всередині (самоусвідомлення меншинами власної ідентичності) нашого суспільства. І причини цього досить суттєві. *По-перше*, країна постійно перебуває у стані політико-економічної кризи, а як відомо з багатовікового досвіду розвитку людства, в таких умовах не може не посилитися напруга у міжнаціональних/міжетнічних стосунках, що знижує поріг толерантності і породжує/посилює ксенофобію; *по-друге*, на відміну від більшості західноєвропейських країн та США, в Україні так звана титульна нація сама почувається новонародженою, а тому налаштована на самоідентифікацію та самоствердження, що нерідко має наступальний, а почасти і агресивний характер; *по-третє*, меншини, одержавши у незалежній Україні право на розвиток власних культур, також заходилися їх розбудовувати після радянської декоративно-офіційної стагнації, а то й репресивної

заборони, і роблять це часто за рахунок ущемлення прав інших націй; *по-четверте*, у нашому публічному просторі не вироблено розуміння багатоскладової та багаторівневої природи ідентичності, її диференціації на політичну, національну/етнічну та культурну. Саме у такій ситуації бажано було б не лише провадити дискусії в суспільстві навколо поняття «толерантності». На думку фахівців, у сучасному українському контексті це поняття має «дещо принизливі конотації – хтось або щось мені не дуже приємні, але я їх терпіму (що, зрештою, є необхідною стадією у стосунках з Іншим)»⁴. Тому нам в Україні необхідно переходити до формування у населення усвідомлення взаємного визнання, що можливе лише через взаємне пізнання, а потім – до формування власної концепції мультикультуралізму⁵. Нагальну потребу вироблення такої концепції для України кожного дня підтверджує барвистий калейдоскоп нашого життя і, зокрема, масовий виїзд наших співгромадян за межі держави в усіх напрямках, так і безумовно набагато більший ніж будь-коли в'їзд представників інших народів в Україну.

Останнім часом дослідники виділяють три основних проблеми, які породжує масова міграція населення і які нині вже стали глобальними. До того ж всі вони мають значний конфліктогенний потенціал. Перші дві пов'язані з імміграцією, а саме: економічні проблеми, викликані припливом робітників, та соціокультурні, що виникають внаслідок збільшення контактів представників різних народів і культур. Третя безпосередньо з ними пов'язана, і її переживають країни поширеної еміграції, – це не лише відтік мізків, а й і більшості кваліфікованих кадрів, що має місце в усіх галузях і видах діяльності. Ця остання проблема призводить до загальної деградації трудових ресурсів, що в свою чергу посилює антиіммігрантські настрої та ксенофобію у деградуючих суспільствах. Відомий польський соціолог П. Штомпка вважає це симптомами «третьої хвилі соціальних рухів проти глобалізації», що починають окреслюватися вже у багатьох країнах світу. На його думку, хоча поки що найбільш видимим є протест, «який зосереджується передусім на економічних проблемах, але впевнено можна сказати, що незабаром він поєднається з рухом на захист місцевих культур, який хоча і розпочався дещо раніше, проте ще не набув таких яскраво видимих форм»⁶.

Поява і поглиблення означених проблем переконує у необхідності регулювання імміграційних процесів. Однак знайти потрібний ба-

ланс між одержанням максимальної користі від залучення іноетнічних мігрантів та зведенням до мінімуму соціальних ризиків, які виникають під час міжетнічних контактів, особливо в умовах нерівноправності, не так просто.

При формуванні та реалізації міграційної політики надзвичайно важливою є загальнополітична ситуація в країні. Та не менш важливо, щоб мігранти як зовнішні, так і внутрішні не стали заручниками політичних ігор, розмінною монетою у політичних торгах.

Міграційна політика завжди перебуває під впливом політичної кон'юнктури, яка переважно ігнорує і середньотермінову і довготермінову перспективу соціального розвитку, а маніпулює загрозами соціальної нестабільності та політичними ризиками. З метою захистити міграційну політику від популістських та непрофесійних політичних вимог необхідне не лише широке громадське обговорення роз'ясувально-освітнього спрямування останньої, а і координація та мобілізація зусиль усіх секторів громадянського суспільства, що допоможе сформувати спільне розуміння та виважене бачення завдань та пріоритетів у галузі міграційної політики. А поки такого розуміння не досягнуто слід всіляко використовувати експертне середовище, виняткову значимість засобів масової інформації та ширше – масової комунікації у формуванні громадської думки і зваженого погляду на те, що у середньо- та довготерміновій перспективі у нашій країні альтернатив по суті не залишилося, адже спроби уряду підвищити народжуваність шляхом надання доплат на другу та третю дитину врівноважуються поширенням алкоголізму, СНІДу та наркоманії в українському суспільстві.

Це дає підстави стверджувати, що найближчим часом праця буде одним із найбільш дефіцитних, якщо не найдефіцитнішим, ресурсом в Україні. Саме таке зменшення трудового потенціалу зумовлює необхідність значного збільшення імміграції для його поповнення, адже за короткий час неможливо забезпечити іншим способом адекватний приріст продуктивності праці.

Ще донедавна припущення стосовно того, що праця в Україні стане дефіцитом, значно більшим ніж дефіцит природних ресурсів чи інвестицій, викликали неприховану скептичну посмішку. А нині українські мас-медіа переповнені рекламою щодо вакансій, причому в різних галузях. Напруження на ринку праці відчувається у багатьох регіонах країни і свідчить про те, що вже незабаром, коли

повернуться більшість українських гастарбайтерів, єдиним джерелом поповнення трудових ресурсів стане залучення іммігрантів.

Оскільки трудові ресурси мають тенденцію до швидкого скорочення, а розвиток працевозаощаджуючих технологій не зможе прогресувати настільки швидко, щоб компенсувати втрати, то за таких умов економічний занепад бачиться неминучим, а це потягне за собою зниження рівня життя, доходів і зарплат, заморожування, а можливо навіть скорочення, пенсійних виплат, скорочення, а почасти і відмову, від багатьох соціальних програм. Тому для заміщення втраченого працездатного населення доведеться застосовувати такі непопулярні заходи, як різке збільшення пенсійного віку, подовження робочого дня, відносно скорочення стаціонарної освіти. Неминуче зазнають кількісного зменшення як людські, так і економічні можливості підтримки інститутів, що гарантують безпеку країни – армії, міліції, а також всієї системи державного управління.

Отже, щоб компенсувати наявний дефіцит демографічних ресурсів, Україні доведеться заохочувати імміграцію з інших країн. Звичайно, серед основних донорів бажано було б мати країни з подібною до нашої культурою та звичаями, проте надії на це примарні, оскільки глобальний ринок іммігрантської праці весь час розширюється, а конкурентоспроможність України і в цій галузі залишається досить низькою. За існуючих умов нашої державі важко конкурувати за робочу силу не лише із США, Канадою чи країнами Західної Європи: має місце відставання за економічною привабливістю від більшості нових членів ЄС, а ми, крім м'якого клімату та відсутності ксенофобії, мало що можемо запропонувати потенційним співгромадянам.

Приплив трудових ресурсів уможливить подальше економічне зростання, а отже, піднесення життєвого рівня, збільшення пенсій, розширить можливості для соціального забезпечення, розвитку системи освіти, утримання на стабільно високому рівні міліції та армії. Іммігранти, таким чином, забезпечать зміцнення геополітичного становища країни, підвищать її територіальну цілісність за умови рівномірного та упорядкованого розселення. Та заохочення імміграції обіцяє не лише позитив за умови збільшення частки населення, яка має суттєві етнокультурні відмінності, неминуче з'являться передумови для виникнення напруження на етноконфесійному та етнокультурному ґрунті, активізація націоналістичних рухів, загострення політичної боротьби. Молодіжні бунти, що раз у раз виникають

у великих європейських містах, таких, як Париж, Брюссель чи Копенгаген, яскраво ілюструють можливі соціальні негаразди, що можуть виникати внаслідок великої інокультурної імміграції, якщо вона не буде супроводжуватися належними соціальними, освітніми та культурницькими програмами, спрямованими як на іммігрантів, так і на суспільство, що їх приймає.

Деякі політики наполягають на пріоритеті підвищення народжуваності перед імміграцією. Імміграцію вони вважають не об'єктивною потребою країни у трудових ресурсах, а вигадкою західних лібералів та міжнародних чиновників. І хоча проблема народжуваності в Україні не є безпосередньо темою нашого дослідження, зазначимо, що навіть якщо виправдаються оптимістичні прогнози і в нашій державі розпочнеться справжній бєбібум, ці новонароджені громадяни стануть повноцінними працівниками не раніше ніж за 20–30 років. Хто розвиватиме економіку держави протягом цих десятиліть, зароблятиме пенсії, забезпечуватиме виконання соціальних програм, охоронятиме безпеку держави: відповідей на ці запитання поки що немає, як немає по суті навіть усвідомлення проблем, що насуваються.

Звичайно, ініціативи уряду, спрямовані на підвищення народжуваності, треба вітати і всіляко підтримувати. Проте без належної підтримки кожною родиною вони, на жаль, лише, створюють ілюзію швидкого і успішного подолання демографічної кризи, надію на те, що уряд і ще «хтось там, хто заведе багато дітей» про нас подбає. В результаті належної уваги ні до реєміграції національних кадрів з-за кордону, ні до проведення продуманої і підготовленої імміграційної політики немає. Наскільки ми підготовлені і налаштовані на активну і продуману імміграційну політику свідчить динаміка надання громадянства, притулку, дозволів на працевлаштування за останні десять років.

Серед чиновників, дотичних до імміграційної справи, панує типове патерналістське ставлення як до свого власного населення, так і до проблеми міграції. Нерідко можна почути, що приїжджих доведеться утримувати, забезпечувати житлом, надавати соціальну допомогу тощо. Проте досвід обстеження мігрантів з країн Азії та Африки, проведеного останніми роками у Києві, Харкові та Одесі, показав, що це зовсім не так. Іммігрантів в Україні ні за яких умов не можна вважати утриманцями, вони заробляють собі на життя та на утримання своїх сімей, займаючи доступні їм ніші на ринку праці

переважно у сфері торгівлі, громадського харчування та обслуговування, а там, де з'являються інші перспективи, як, наприклад, у Харкові, вони відкривають власні підприємства і створюють робочі місця не лише для себе, а й для місцевого населення. Цікавим у цьому відношенні є досвід формування в'єтнамської громади.

Як відомо, період становлення самостійної України – це й період формування нових економічних реалій. На початку 90-х років створюються і розвиваються численні торговельні фірми, найбільша кількість яких розміщується в Києві, Харкові, Одесі та інших містах-мільйонниках. Серед тисяч таких фірм з'являється і кілька в'єтнамських. Для реалізації привезених з В'єтнаму товарів керівники фірм переважно запрошують своїх співвітчизників, які не забезпечені роботою. Так, приїхавши в різні регіони України, як наймані робітники державних підприємств, багато хто з них опинився в Києві також як наймані робітники приватних торгових фірм. Згодом частина з них отримали власний патент на торгівлю або оформили свідоцтво приватного підприємця.

Складності з організацією роботи з в'єтнамськими робітниками виникли в 1991–1992 рр., коли закінчився термін трудових контрактів з українськими підприємствами, передусім харківськими, де була зосереджена основна маса робітників, а кошти на депортацію знайти було проблематично. В цей час чіткість і контрольованість роботи з в'єтнамською громадою, що існувала з часів СРСР, послаблюється. Пошуки вирішення складного соціального і дипломатичного завдання було переведено в нове русло – на центральному ринку Харкова з'явився в'єтнамський торговельний майданчик, що і дало змогу вирішити значну частину матеріальних проблем громади. Фактично відбулася легалізація торговельного бізнесу. Стихійна, неконтрольована, а за радянським законодавством протизаконна діяльність в'єтнамських гастарбайтерів набула законного статусу. Поява приватних бізнес-інтересів, які мали легальні умови для реалізації, вплинула на процеси розвитку в'єтнамської громади Харкова і на зміну форм адаптаційних процесів.

Згодом була розгорнута діяльність щодо організації цілої низки підприємницьких структур, результатом якої стало заснування у 1997 р. корпорації «Техноком». В'єтнамська громада з об'єднання гастарбайтерів перетворилася на складову підприємницької спільноти Харкова, яка сама створювала робочі місця.

Місцева влада лояльно поставилася до діяльності в'єтнамської громади у місті. З дозволу влади у 2000 р. громада почала викупувати приміщення гуртожитків харківських заводів і їх модернізувати, перетворюючи на багатоквартирні будинки з високим рівнем комфорту. Згодом було створено Центр в'єтнамської медицини, який відразу почав надавати послуги як в'єтнамцям, так і місцевому населенню. Почало виходити періодичне видання «Quehuong», відкрився дитячий навчальний заклад «Mua-Suan».

Нині основна маса в'єтнамських дітей навчається у школах різних форм власності у Комінтернівському районі Харкова. Навчання в місцевих закладах середньої освіти є яскравим індикатором адаптації іноземців в українському середовищі.

За останні 10 років перед представниками в'єтнамської громади постала проблема не мовної адаптації до українського середовища, а навпаки, мовної асиміляції молодого покоління. Таким чином, можна стверджувати, що в'єтнамська громада Харкова за останні двадцять років не тільки адаптувалася до життя в Україні, а й перетворилася на активного учасника економічного і соціального життя міста. Отже, маємо приклад добре організованого і керованого зсередини громади процесу адаптації мігрантів в іншомовному та іншокультурному середовищі.

Як бачимо, на прикладі розвитку в'єтнамської громади у Харкові уявлення про споживацький характер мігрантів є хибні, проте вони справляють негативний вплив на суспільство, що приймає, формують мігрантофобію, створюють неправдиві уявлення про те, що уряд допомагає «чужим» за рахунок «своїх». Однак здатність мігрантів пристосовуватися до актуальних умов життя не означає, що держава може залишати без належної уваги розв'язання їхніх проблем. Але держава, як нам здається, повинна не стільки надавати пряму матеріальну допомогу іммігрантам, скільки створювати відповідні правові та організаційні умови для їх прийому та облаштування, формувати у суспільстві розуміння неминучості і бажаності міграційних процесів. Держава як суспільний інститут повинна опікуватися передусім вчасною розробкою і впровадженням у практику необхідного законодавства, що регулювало б прибуття та працевлаштування іммігрантів – їх реєстрацію, надання дозволу на проживання та здобуття громадянства, врегульовувати працевлаштування, розвивати ринок будівництва житла, встановлювати партнерські відносини з

країнами-донорами трудових ресурсів, стимулювати формування інформаційної та рекрутингової мережі як державної, так і приватної, та контролювати її діяльність, наглядати за дотриманням прав мігрантів тощо. Вона повинна, враховуючи світовий досвід, забезпечити розподіл функцій між центральними та місцевими органами влади, державою та працедавцем, оптимізувавши їх та максимально наблизивши до вирішення проблем кожного окремого індивіда.

Як свідчить досвід останніх десятиліть, найскладнішими і найбільш конфліктогенними, є ті фази модернізації суспільства, за яких ще не відбулася загальна інституалізація механізму державного управління та не до кінця сформовано основні ідеологеми національної культури. Масова свідомість, що перебуває на стадії формування, особливо підвладна впливу націоналістичної ідеології, яку державна бюрократія використовує з метою централізації влади та виправдання своєї обмеженої дієздатності. Водночас без консолідації більшості населення навколо єдиної мети неможливо зруйнувати ані територіальні, ані станові чи професійні бар'єри, тим більше об'єднати різноетнічне населення та усунути міжнаціональні, міжетнічні та регіональні тертя та непорозуміння. Ці процеси докладно проаналізовані ще на початку ХХ століття Х. Ортегою-і-Гассетом у роботі «Безхребетна Іспанія»⁷. Більшість роздумів філософа не втратили актуальності і з певними незначними застереженнями цілком прикладаються до сучасної української ситуації, коли педалювання регіональних відмінностей є по суті усвідомленою (а можливо й не завжди усвідомленою) реакцією на нездатність центру запропонувати усім регіонам держави єдиний позитивний модернізаційний проект, що став би двигуном їх доцентрового руху. Як це не банально, але ніхто не тікає від хорошого до гіршого.

Саме добре продуманий мобілізаційний проект і може стати основою не лише для об'єднання різних етнічних груп всередині країни, а й для створення відповідного морального клімату в суспільстві, сприятливого для залучення нетрадиційних для певної країни етнічних груп до співпраці і поступового органічного входження до нової держави.

Важливим компонентом такого модернізаційного проекту є подолання стереотипів «свого» і «чужого» на загальнодержавному рівні. Як відомо, одним із найважливіших елементів міфології «свій/чужий» є уявлення про незакоріненість прибульців, про від-

сутність у них місцевого «коріння», а отже, і прав на перебування на цій території, у цій державі, користування її соціальними благами. Таке уявлення про мігрантів є насправді «обмеженням», обмеженням їх у правах (до речі, заклики щодо «ураження в правах» мігрантів із інших регіонів України час від часу лунають і в Києві), і одночасно ствердження, «узаконення» претензій «своїх» на якісь належні їм за правом народження преференції, привілеї, пільги тощо, які «чужим» – не місцевим – не належать, а в разі поширення на них суттєво обмежуватимуть у чомусь місцеве населення. Саме тут криються корені мігрантофобії, звинувачень у «захопленні ринків», «експлуатації місцевого населення», незаконності перебування у цьому місті, а також кримінальності, розпусності, зневазі до місцевих звичаїв та порядків, відсутності поваги до культури місцевого населення, агресивному поширенні власних норм поведінки та культури.

Проте, як показують численні дослідження, мігранти займають ті соціальні ніші та грають ті соціальні ролі, які виявляються незайнятими місцевим населенням з різних причин, передусім через неprestижність та неадекватний рівень оплати. Отже, всупереч панівним уявленням саме ці ніші і ці ролі забезпечують працелюбним мігрантам (адже їдуть працювати лише ті, хто хоче це робити) такий рівень добробуту, який вважається важко досяжним для більшості представників місцевого населення. Багато хто саме це вважає конфліктом культур, хоча насправді відмінність криється, переважно, у поведінці постійного місцевого населення, що вже давно засвоїло певні поведінкові стереотипи «міської» культури, та мігрантів, які прибувають з країн переважно з низьким рівнем урбанізації, де ще переважають більш архаїчний стиль поведінки, традиційні форми соціальної організації та солідарності.

Крім того, мігранти, незважаючи на «неміське» походження, тобто на те середовище, з якого вони прибули, як правило, більш «традиційне», з нерозвиненою соціальною інфраструктурою, змушені виявляти гнучкість та вміння пристосовуватися, тобто ті якості, які якнайкраще відповідають умовам ринкових стосунків. Їх готовність іти назустріч вимогам і потребам партнерів чи клієнтів, працездатність, бажання пробитися нагору, бути визнаними у новому суспільстві особливо важливі для успішного існування. Як не дивно, але саме ці якості не завжди прийнятні для «місцевих»,

вихованих в умовах авторитарного, патерналістського за своєю суттю режиму. Нерозвиненості українського суспільства, його закритості багато в чому сприяло і формування протягом перших десятиліть незалежності неопатрімоніального режиму з його популістською риторикою про «маленького українця», про захист його інтересів та задоволення потреб.

Як відомо, за роки радянської влади у представників багатьох прошарків українського суспільства сформувалися стійкі стереотипи та уявлення про ієрархію професій, поділ роботи на престижну та неprestижну, шановану та нешановану. Тривалий час у суспільстві формувалася думка, що такі види діяльності, як торгівля, обслуговування, ремесла, приватне підприємництво, індивідуальне сільське господарство тощо є неprestижними і навіть суперечать прогресу людства. Натомість руйнація соціалістичної системи стимулювала розвиток тих видів діяльності, де особливо важливими є приватна ініціатива, гнучкість, підприємливість, здатність кооперуватися з іншими людьми на добровільній основі, тобто передусім у сфері обслуговування, соціальної інфраструктурі. Саме там і знаходить себе переважна більшість мігрантів, тоді як у «бюджетній» сфері, на великих підприємствах залишилися і продовжують працювати переважно «місцеві». Отже, суперечність між «місцевими» та «приїжджими» має у своїй основі ще й соціально-культурну складову, що, звичайно, суперечить певним ціннісним орієнтаціям, які мають соціальне та психологічне коріння. Реальний чи уявний успіх мігрантів порушує самооцінку місцевого населення, уявлення про себе і про своє оточення як про певне ідеалізоване патріархальне середовище з яскраво вираженими споживацькими, пасивними характеристиками.

Отже, проблема ксенофобії у нашому суспільстві має, на нашу думку, глибоке психологічне і соціальне коріння і тому розв'язання її повинно зводитися не лише до публічного виявлення, означення та засудження. Уявлення про явище ксенофобії як про нецивілізованість і дикість є явним спрощенням і вульгаризацією. Адже суспільство, де десятиліттями насаджувалася та культивувалася класова ненависть, тобто неприхована класова ксенофобія, не може моментально позбутися стереотипів щодо потреби мати ворога, який виконує мобілізаційну функцію в суспільстві і полегшує для бюрократії його керування. Так само не можна спрощувати і вбачати

причини виникнення ксенофобських настроїв лише у боротьбі за ресурси, роботу, соціальне забезпечення, житло, у правдивому чи уявному зростанні рівня злочинності, наркоманії, проституції, що є нібито супутніми ознаками міграційних процесів.

Разом з тим, не все чуже сприймається лише як небезпечне і небажане, винятково вороже. Досить часто чуже уявляється як високе, ідеальне, мужнє, сексуальне, недосяжне, екзотичне, а тому привабливе, красиве, багате, сильне, таке, що викликає цікавість, видається корисним, таким, що є недоступним у звичному оточенні, а, отже, цінним і жаданим. Проблема сприйняття чужого чи ставлення до чужого – це ознака сформованої стійкості соціуму, його закритості чи відкритості. Чим більш закритим є суспільство, тим обережніше воно ставиться до всього «нового», вважаючи його «чужим», а чим відкритішим воно є, чим легші зв'язки між різними ієрархічними групами, тим більше воно відкрите до «чужого», тим менш конфліктним є його сприйняття та прийняття⁸.

Вже самим фактом свого прибуття мігранти виявляють відкритість, здатність та бажання до сприйняття нового і тому звинувачення їх у неприйнятті чи образі ними звичаїв і порядків, звичних для місцевих жителів, переважно мають неправдивий та демагогічний характер, заснований на комплексах меншовартості люмпенізованих соціальних груп.

Випадки агресії та прояви ксенофобії по відношенню до представників так званих західних країн є вкрай поодинокими, адже приналежність до багатших та соціально розвиненіших суспільств стримує і нейтралізує прояви агресії стосовно приїжджих з цих країн. І навпаки, усвідомлення того, що приїжджі прибули з соціально неблагополучних зон, зон війни чи конфлікту породжує почуття зверхності до чужих «злиднів» і таким чином стимулює недоброзичливість, а часом і ворожість по відношенню до прибульців з таких країн. Адже люди з нерозвиненою інтелектуальною та чуттєвою сферою часто схильні виявляти свою зверхність чи самостверджуватися за рахунок слабших і менш захищених. Тому недружнє, неприязне ставлення до мігрантів з Африканського континенту переважає у загальній статистиці стосовно іммігрантів в Україні. На жаль, навіть фіксуються випадки відкритої агресії.

Отже, природа етнічних фобій, чи недоброзичливості до іммігрантів, є захисною архаїчною реакцією на реальні чи уявні загрози

у ситуаціях, коли у населення, на його думку, обмежуються ресурси виживання чи можливості захисту своїх інтересів. Почуття небезпеки і тривоги посилюється, власне, не через наявність мігрантів, а через недостатньо рішучі (на думку громадян) дії влади, невпевненість в тому, що влада захистить, через загальну недовіру населення до влади і основних соціальних інститутів. Це по суті перенесення незадоволення з соціально більш успішних груп, які є завдяки цьому і захищенішими, на незахищені або мало захищені групи, які через це стають винуватцями, які мають компенсувати комплекс меншовартості уражених в правах і можливостях соціальних груп місцевого населення.

Наслідком такого комплексу меншовартості стають прояви агресії стосовно приїжджих, як перенесення і компенсація відчуття власної неповноцінності на чужих (адже свої можуть і дати відсіч, принаймні вірогідність цього досить висока). Крім того, відомо, що чужі часто не мають належного соціального і правового захисту як негромадяни країни. Виявляючи агресію (навіть до слабшого), людина відчуває піднесення значимості як у власних очах, так і в своєму середовищі, що сприяє певній колективній інтеграції, та має уявний характер захисту всього комплексу прав і цінностей від зазіхань «чужих»⁹.

Як уже зазначалося, ксенофобія – це реакція неуспішного, закритого і невпевненого в собі суспільства, чи його частини, на процеси модернізації, ускладнення соціальної структури суспільства та подальшої його диференціації та стратифікації. На думку психологів, вона – реакція консервативного самозахисту – це спроба захистити звичну соціальну ієрархію і передусім своє місце у цій ієрархії за умови існування стійкої системи нерівних соціальних та політичних прав. Саме тому прояви ксенофобії найбільш властиві суспільствам у період стагнації чи занепаду. Згадаймо антисемітизм в Німеччині чи Радянському Союзі у 30-ті та 50 – 70-ті ХХ сторіччя, чи мігрантофобію у Британії у 60-ті рр. минулого сторіччя. Подолання цих явищ залежить передусім від здатності подолати консервативну закритість і лежить на шляху побудови вільного і демократичного відкритого суспільства.

Протягом останніх десяти років Інститут Кеннана Міжнародного центру підтримки науковців імені Вудро Вілсона підтримує дослідження з транснаціональної міграції в Україні. В 2001–2002 рр. Фонд ім. Джорджа Ф. Кеннана Центру Вудро Вілсона за сприян-

ня Фондації «Україна – США» та Представництва верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) фінансував опитування у Києві членів родин транснаціональних мігрантів, киян, фахівців і службовців, що працювали з мігрантами. Результати дослідження знайшли висвітлення у книгах: «“Нетрадиційні” мігранти в Києві» (К., Стилос, 2002); «“Nontraditional” immigrants in Kyiv» (Woodrow Wilson Center Press, Washington DC 2003); «Creating Diversity Capital: Transnational Migrants in Montreal, Washington, and Kyiv» by Blair Ruble (Woodrow Wilson Center Press, Washington DC/ The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2005); Блер Рубл. «Капітал розмаїтості. Транснаціональні мігранти в Монреалі, Вашингтоні й Києві» (К., Критика, 2006); «Міграція й толерантність в Україні» (К., Стилос, 2007), а також у статтях у журналах «Проблеми міграції», «Агора» (Україна), «Вестник Института Кеннана в России» (Росія), «Post-Soviet Geography and Economics», «Urban Anthropology», «Nationalities Papers» (США).

У 2006 р. Інститут Кеннана за підтримки Фонду Дж.Ф. Кеннана розпочав нове дослідження в Україні, зокрема у Києві, Харкові, Ужгороді й Одесі. У 2007 р. його підтримали Міжнародна організація з міграції, Європейська комісія та Міжнародний фонд «Відродження».

Організуючи це дослідження, учені ставили собі за мету перевірити, як змінилися уявлення іноземців про Україну та українців за останні десять років, наскільки змінилася на їхню думку наша держава і наші люди, чи залишаються вони толерантними і гостинними.

Узимку та навесні 2008 р. було організовано опитування 220 іммігрантів у трьох найбільших містах: Києві, Харкові та Одесі. До кола опитаних потрапили представники найбільших громад в Україні: афганці, китайці, в'єтнамці, араби, турки, іранці, пакистанці, бангладешці, африканці та мешканці переважно кавказьких і середньоазійських країн, що входили колись до складу СРСР. В результаті опитування одержано багато цікавої та корисної інформації про нових українських громадян (або потенційних громадян), про їх життя вдома та в Україні, причини, що спонукали до переїзду, освіченість, знання мов, сімейний статус, навчання їхніх дітей, майбутні плани.

Переважна більшість опитаних іммігрантів – трудові мігранти. Вони прибули до нашої держави у пошуках кращої долі. Більшість

із них працюють на речових ринках, у сфері обслуговування чи є студентами українських вузів (багато хто із студентів ще й підпрацьовує чи відверто працює на ринках, перебуваючи в Україні за студентською візою).

Особиста дискримінація як причина того, чому іммігранти хотіли б полишити Україну, була вказана лише африканцями. На неї як на основну причину вказали 4 з 10 опитаних африканців і один представник середньоазійської країни. Водночас до позитиву опитувані віднесли наявність хорошої роботи: 19,4 % – у Києві, 13 % – у Харкові та 15,8 % – в Одесі. Хороші заробітки влаштовують відповідно 20 % у Києві та Харкові та 11 % у Одесі. На те, що головною причиною перебування в Україні назвали адаптацію до місцевого життя близько 40 % опитаних у Харкові та майже 34 % в Одесі. Цю причину як важливу відзначили лише 10 % киян. Найкраще адаптувалися в Україні китайці – 25 % опитаних та мешканці колишнього СРСР – 50 % опитаних. Про намір адаптуватися до місцевого середовища свідчить той факт, що лише 24 % опитаних вчать дітей рідної культури і традицій у недільних школах, ще 17 % навчають дітей вдома. Водночас понад 25 % опитаних не мають ні часу ні бажання навчати дітей рідної мови та передавати їм культуру своїх батьків.

Непросто складаються стосунки прибульців з представниками правоохоронних органів. Найнижче, до 2-х балів за 5-бальною шкалою, оцінюють ставлення до себе міліції представники Ірану, Африки та країн, що входили колись до складу СРСР. Натомість оцінка представників В'єтнаму та Пакистану майже дотягає 3-х балів, що свідчить про відсутність особливих проблем у представників цих країн з українськими правоохоронцями. Найвищу оцінку, близько 4 балів, дають діям міліції бізнесмени та офісні працівники, тоді як оцінка безробітних наближається до одиниці. Дрібні підприємці та ринкові продавці також невисокої думки про ставлення до них працівників міліції – вони оцінюють їх ставлення до себе на 2 бали.

Близько 50 % опитаних «нових» громадян досить часто чули про вияви недружнього ставлення та образи з боку місцевого населення. Особисто бували свідками такого 25% опитаних. Водночас ніколи не чули про таке лише 13 %, а не були свідками ніколи близько 30 %. Ці дані корелюються з даними опитування, проведеного нами у 2001 р. у Києві, коли було опитано 238 іммігрантів. Близько 23 % опитаних тоді відзначили, що вони часто мають справу з проявами

несправедливості, а 21 % відзначили, що досить часто. Водночас зрідка чули про таке 34 %, а ніколи – 18,5 % опитаних¹⁰.

Таким чином можна констатувати, що істотних змін у ставленні мешканців України до іноземців не відбулося ні у позитивному, ні у негативному сенсі, що є наразі, на нашу думку, негативним сигналом для суспільства, яке, приймаючи більше іноземців, мало б краще дбати про виховання толерантності у своїх співгромадян.

Про це свідчить і думка іммігрантів щодо причин ворожих проявів місцевого населення, яка певним чином еволюціонувала за останніх 8 років з часу попереднього опитування. Отже, у 2001 р. як важливу причину недружніх проявів важкі умови життя відзначили 37 % опитаних, у 2008 р. – лише 15 %. Водночас, на думку опитаних, расизм зріс з 22 % до 24 %. Ставлення влади також не поліпшилося. Його як причину конфліктів відзначило 19 % опитаних у 2008 р. проти 14 % у 2001 р. Як позитивне можна відзначити зменшення відсотка в негативній оцінці діяльності міліції з 51 % до 40 %, причому ця цифра майже однакова по всьому масиву незалежно від країни походження респондента, чи виду його діяльності в Україні¹¹. Це породжує оптимізм та надію на перетворення наших органів внутрішніх справ на справді правоохоронні. На запитання, що має поліпшити ставлення місцевого населення до іммігрантів, останні відзначили, що це мають бути зміни у ставленні міліції – 43 %, органів влади – 18 %, виховання толерантності у громадян та зміни у ставленні мас-медіа – 36 % та покарання за прояви расизму – 22 %. На нашу думку, такий розподіл пріоритетів свідчить про глибоке розуміння іммігрантами внутрішньої динаміки розвитку українського суспільства, а також шляхів його подальшого розвитку та піднесення рівня цивілізованості та толерантності.

У рамках тривалого проекту з дослідження міграційних процесів в Україні Київський проект інституту Кеннана за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» навесні 2008 р. провів декілька пілотних фокус-груп з представниками двох молодших вікових категорій 18–25 років та 26–40 років з метою з'ясувати їх ставлення до мігрантів та вироблення власної методики проведення наступних опитувань мешканців України з проблеми толерантності та толерантного ставлення до мігрантів, що прибувають з різних країн.

Дослідження дає підстави для певних, нехай і дуже попередніх, узагальнень. Отже, переважна більшість респондентів вважають,

що «імігрант» – це людина, яка приїхала в Україну з-за кордону на заробітки – «в пошуках кращої долі». Першими асоціаціями респондентів зі словами «імігрант», «іміграція» є: «прагнення кращого життя», «чуже», «не наше, не рідне», «приїжджий з-за кордону», «людина, що втекла від свого життя», «людина, яка шукає кращого життя».

На думку більшості респондентів, проблема іміграції є актуальною для України загалом, а також, що державна політика стосовно імігрантів в цілому досить ліберальна. Важливо відзначити, що кількість імігрантів у Києві учасники груп оцінили явно завищено, погодивши між собою, що в середньому третина мешканців Києва – це громадяни інших країн. Очевидно, до такого висновку спонукає різке фактичне зростання населення Києва – майже удвічі за останні 5 років. Подібним чином охарактеризовано також кількість мігрантів в Одесі і в Харкові: загальний висновок – імігрантів у цих містах «багато».

На думку респондентів, найбільше в Україні спостерігається імігрантів з Китаю, В'єтнаму та арабських країн. Відзначено також і присутність представників колишніх республік СРСР: Грузії, Вірменії, Азербайджану, а також Молдови та Білорусі. Учасники опитування висловили спільну думку про значне скорочення у порівнянні з попередніми роками представників африканського континенту, а особливо у порівнянні з минулими радянськими часами.

Опитувані вважають, імігранти їдуть до України з метою здобути освіту та знайти роботу. Тих, що приїхали у пошуках роботи, респонденти досить чітко розподіляють на три групи:

- іноземці переважно з країн Азії та Африки, які працюють в основному на речових базарах, і є біженцями, які залишилися в Україні внаслідок невдалого просування на Захід;

- «дешева робоча сила» – як правило, особи без вищої або спеціальної освіти, некваліфіковані робітники, які приїждять у пошуках будь-якої роботи та погоджуються працювати на умовах, які українці не завжди вважають для себе вигідними (переважно вихідці з Молдови, Білорусі, Таджикистану);

- особи, які мають освіту і кваліфікацію і запрошені українськими фірмами на роботу. Такі імігранти мають значно вищий рівень прибутків, але створюють конкуренцію кваліфікованим українським працівникам, особливо випускникам вищих навчальних за-

ладів. Крім того, дехто, як вважають опитані, приїздить до України з метою відкрити власний бізнес.

Водночас більшість респондентів переконані, що іммігранти в Україні – це переважно нелегали. Легально перебувають лише студенти та особи, які відкрили власний бізнес, а також кваліфіковані спеціалісти, що працюють на контрактній основі. Більшість некваліфікованих працівників-іноземців, на думку опитаних, є нелегалами, яких слід вважати «дешевою робочою силою».

Всупереч реальному стану справ більшість респондентів, що брали участь у вказаному дослідженні, переконані, що за останні 5–10 років кількість іммігрантів у столиці України та інших великих містах істотно збільшилася і що подібна тенденція буде зберігатися й надалі. Такі прогнози вони пояснюють досить ліберальною політикою нашої держави стосовно приїжджих, нескладною процедурою одержання дозволу на в'їзд та перебування в Україні громадян інших держав, сприятливою економічною та політичною ситуацією, відсутністю військових та міжетнічних конфліктів у країні.

Важливо зазначити, що особисте ставлення більшості учасників опитування до іммігрантів максимально чітко ілюструє фраза одного з них, яку схвально підтримала решта респондентів: *«Головне, щоб вони мене не зачіпали. Навчаються – нехай навчаються, працюють – нехай працюють. У них своє життя, а в мене своє»*. До речі, ця формула повністю збігається з нашими попередніми спостереженнями та опитуваннями і значною мірою є відображенням ментальності українців.

Водночас опитування показало, що представники середнього віку були менш толерантними до іммігрантів, ніж молодь, і частіше під час обговорення імміграційної ситуації були налаштовані негативно. Це можна пояснити тим, що вони частіше, ніж студенти, стикаються з іммігрантами на ринку праці. Адже переважна більшість студентів ще не має такого досвіду. Водночас представники молоді мають чимало знайомих серед іммігрантів, з якими навчаються разом у вищих навчальних закладах Києва. Більшість опитаних погодилася з думкою про те, що студенти-іммігранти переважно доброзичливо налаштовані до українців, оскільки глибоко вдячні за надану можливість здобути освіту в Україні.

Надзвичайно важливо для формування громадської думки стосовно міграції є те, що під час дискусій учасники опитування, бажаючи

послатися на власний досвід і підкріпити якимось аргументом свою компетентність, досить часто посилалися на мас-медіа і передусім на телебачення: «*А от я бачив/ла в одній передачі...Нещодавно показували по телевізору...*». Це наше спостереження свідчить про не останню роль мас-медіа, а особливо телебачення, у формуванні поглядів громадян на проблеми, пов'язані з міграцією.

Ось, наприклад, кілька цитат з поважної загальнодержавної газети у супроводі коротких коментарів. Оскільки такі висловлювання досить типові, назву джерела свідомо опускаємо. Отже: «Схоже, якщо в Україні найближчим часом не запрацює єдиний державний орган у справах мігрантів, а також не буде ухвалений закон про міграційну службу, представникам владного олімпу все-таки доведеться змістити центр перманентної мовної дискусії зі слов'янської групи на тюркську сім'ю мов, семітську чи якусь іншу». Відразу виникає запитання, а чим ці мови завинили, і про яких тюрків чи семітів іде мова? Тим більше, що навіть у США, де кількість іспаномовних громадян сягнула 7 %, ніхто не ставить питання про перехід Конгресу чи Сенату на цю мову під час дискусії, а вже як говорять між собою громадяни, то в демократичній країні це, даруйте, їх особиста справа.

Досить часто використовується тема про те, що іноземці скоюють злочини, «влаштовують перестрілки» і «вогнем чистять ринки». Далі автор сумлінно наводить цифри: «Якщо в 2004 р. на рахунку іноземних громадян було 133 злочини, то в 2007-му – 607 випадків». За даними сайту МЗС України у 2007 р. було зареєстровано 401293 злочини. Достатньо знань на рівні середньої школи, щоб підрахувати, що іноземці вчинили на території України 0,15 % злочинів від скоєних нашими громадянами. Звинувачувати іноземців у зростанні злочинності за таких об'єктивних даних, як мінімум, їх пересмикувати. І зовсім некоректно також стверджувати: «Найбільшу кількість таких порушень скоюють вихідці зі східноазійських країн – Азербайджану, Грузії та Китаю». По-перше, у автора явно неадекватні знання з географії, Грузія та Азербайджан ніколи не стануть східноазійськими країнами, ба більше, вони вважають себе європейськими, по-друге ставити на одну дошку наших колишніх співгромадян по імперії з вихідцями з Китаю теж некоректно з багатьох причин.

Ще одна поширена думка, що бездумно (чи зумисне?) тиражується ЗМІ: «У той час як Україна посідає четверте (!) місце у сві-

ті з внутрішньої та з зовнішньої міграції населення, а кількість неврахованих мігрантів перевищила за мільйон». За статистикою, прийнятою ООН, громадяни, народжені поза межами держави, є мігрантами, але у випадку з Україною, як зрештою і сусідньою Росією, яка за цим рейтингом поступається лише США, наші «мігранти» – це переважно українці чи росіяни, які вільно перетинали умовні кордони республік у межах єдиного СРСР. Отже, чи коректно їх порівнювати із справжніми мігрантами з далеких країв, що приїхали до США чи Німеччини, краще судити напевно чиновникам з ООН, що уклали цей звіт. Як свідчить офіційний сайт Держкомнаціміграції, протягом 2002–2006 рр. (свіжіші дані напевне узагальнюються) з України не виїхало понад 123 тис. іноземців та осіб без громадянства з країн, що постачають незаконних мігрантів (більшість громадяни – Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови, Росії, Угорщини, Узбекистану). Отже, знову переважають колишні співгромадяни. До речі, для порівняння, перетинає щороку українські кордони понад 10 млн іноземців.

Як видно з цієї короткої ілюстрації, тема ЗМІ безумовно потребує особливої уваги тих, хто несе відповідальність за зміст газет та відеоряд телепрограм, правозахисників, громадських організацій та органів влади, відповідальних за дотримання Конституції та законів України, які забороняють пропаганду ксенофобії та фашизму. Крім того, у майбутньому детального вивчення і осмислення потребує пропаганда позитивного досвіду міжетнічної співпраці та багатокультурності, толерантного ставлення до традицій і звичаїв інших народів.

Абсолютна більшість учасників фокус-груп вважає, що мешканці України характеризуються спокійним, толерантним менталітетом, а отже, ставляться до приїжджих без агресії, за принципом: *они нас не зачіпають, і ми їх не зачіпаємо*.

Що стосується походження іммігрантів, зокрема представників Китаю, Туреччини та арабських країн, то висловлювання респондентів частіше мали позитивний характер. Водночас щодо представників арабських країн, Грузії та Вірменії, то переважна більшість жінок, що брали участь у дослідженні, акцентували увагу на особливостях східного менталітету й темпераменту східних чоловіків, що часто проявляється в їх поведінці, яка не завжди є прийнятною для українських жінок.

Найчастіше мешканці нашої держави стикаються з імігрантами на ринках (речові ринки – представники Китаю, В'єтнаму, Афганістану, Пакистану, Узбекистану та африканських країн; продовольчі ринки – представники Грузії, Вірменії, арабських країн), а також у ресторанах та кафе східної кухні.

Лише деякі учасники опитування відзначили, що вони спілкуються з імігрантами по роботі, де ті виступають або як наймані працівники, або як їх партнери, чи навіть конкуренти. На тлі загального позитивного чи нейтрального ставлення до представників більшості країн впадає в око не завжди доброзичливе ставлення до представників африканського континенту. Під час проведених нами фокус-груп респонденти посилалися, зокрема, на досвід заворушень у Парижі та інших європейських містах минулого та позаминулого року, розтиражовані ЗМІ та неодноразово «прокручені» по телебаченню. Кілька учасників опитування, проведеного у Києві, негативно згадували пастора Аделаджу та його церкву, яка, як вони вважають, поширює наркотики, що є теж, вірогідно, впливом ЗМІ та пропаганди конкуруючих конфесій. Дехто із респондентів зазначив також, посилаючись на власний досвід, що продавці кросівок у Києві на Шулявці поводять себе агресивно, «не так» з ними спілкуються, *«зачіпають дівчат, торгують секондхендом, а самі їздять на мерседесах»*. Одесити та харків'яни загалом ставляться до африканців дещо поблажливіше, хоча водночас їх ставлення не можна характеризувати як цілком позитивне. Таким чином, вихідці з африканського континенту – це єдина група імігрантів, чия присутність у містах нашої держави не дістала позитивної оцінки респондентів.

На підтвердження цього зазначимо, що опитані нами взимку цього року африканці, а це понад 100 чоловік, говорили про численні випадки не лише недружнього ставлення з боку місцевого населення, а й про випадки агресії та побиття. Це, безперечно, досить тривожні симптоми загального зростання агресії та нетолерантності у нашій державі, що потребує негайного вивчення з метою запобігання подальших подібних проявів.

Зосередження імігрантів в окремих районах Києва, Харкова та Одеси викликає занепокоєння у респондентів, оскільки вони побоюються, що в перспективі це може призвести до виникнення цілих імігрантських кварталів. Ці побоювання також не є наслідком особистого досвіду, а привнесені ЗМІ та зарубіжними фільмами, що

іще раз свідчить про виняткову важливість засобів масової інформації і їх вплив на населення.

На думку переважної більшості респондентів, змішані шлюби киян з іммігрантами, які мешкають в українських містах, є доволі поширеним явищем. При цьому опитані вважають, що найчастіше такі шлюби укладаються з представниками арабських країн, Грузії, Вірменії, країн Африки. Набагато рідше, згідно з висновками опитаних, мають місце шлюби між нашими громадянами та представниками Китаю, В'єтнаму, Афганістану чи Індії.

Для більшості учасників опитування такі шлюби – своєрідна екзотика. Вони, вважають респонденти, більш вигідні самим іммігрантам, оскільки дають їм шанс легалізуватися в Україні, оселитися в одному з великих міст, одержати громадянство, офіційно зареєструвати власний бізнес. Відзначаючи поширеність змішаних шлюбів у сучасних українських реаліях, переважна більшість учасників груп не лише теоретично допускає, а й не засуджує подібну практику. Проте водночас більшість респондентів вказали, що вони не готові прийняти членом своєї родини іммігрантів чи навіть мати сусідами іноземців у своєму житловому будинку. При цьому багато хто погоджується мати іноземців своїми друзями чи колегами по роботі.

Опитані вважають, що комфортно можуть почувати себе в Україні лише іммігранти, які перебувають тут легально та мають середні або високі прибутки, тоді як нелегали почувуються вкрай незахищено та *«бояться навіть зайвий раз вийти на вулицю»*. При цьому як легали, так і нелегали побоюються агресивно налаштованих молодіжних угруповань, які надто негативно ставляться до іммігрантів, насамперед йдеться про угруповання скінхедів.

Більш поінформованими щодо молодіжних угруповань, які виявляють агресію до представників іммігрантського середовища, виявилися представники молодшого покоління, хоча й серед представників середнього виявилися обізнані в цьому питанні респонденти.

Опитувані вважають, що скінхеди – це молодь, яка прагне чимось виділитися в навколишньому середовищі, кожен окремо може бути цілком нормальним, але коли вони збираються у гурт, то намагаються виявити свою зверхність над кимось. Найменш захищеними, а тому такими, проти яких найлегше виявляти недобррозичливість чи навіть агресію, є іммігранти, а особливо африканці, які переважно є нелегалами. Отже, проблема ця, як бачимо, є передусім соціальною.

Скінхеди, на думку респондентів, є не стільки свідомими носіями системних расистських переконань, скільки люмпенізованою молоддю, яка намагається самоствердитися і у власних очах і в очах оточуючих, принижуючи найслабших. Звичайно, за жодних умов це не виключає правоохоронний аспект запобігання цьому явищу, але силами лише правоохоронних органів здолати проблему молодіжного насильства не вдавалося ще у жодній країні світу. Причому воно виявляється не лише у ставленні до «чужих». Отже, ця проблема потребує всебічної уваги з боку не лише уряду: вплив громадських організацій, засобів масової інформації, виховних та освітніх закладів у запобіганні та уникненні таких проявів досить вагомий.

На закінчення цього викладу наших міркувань з приводу проблем, пов'язаних з міграцією в українському контексті, нагадаємо, що *без взаємодії освітніх установ, засобів масової комунікації, органів державної влади – центральних та місцевих, громадських організацій та без постійної підтримки міжнародного співтовариства і міжнародних добровільних організацій українське суспільство не зможе стати справжнім і бажаним домом ні для своїх власних громадян, ні для тих потенційних мігрантів, які мають бажання оселитися в Україні і хочуть, щоб вона стала батьківщиною для їхніх нащадків.*

*Мирослав Алмаші,
кандидат юридичних наук, адвокат, м. Ужгород*

ЗАКОНОДАВСТВО ПРО МІГРАЦІЮ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ В УКРАЇНІ

За сучасних умов становлення громадянського суспільства, утвердження України як демократичної і правової держави, збільшення міграційних потоків, тобто трудової міграції як з України, так і в Україну, активізації неформальних радикальних організацій важливої ваги для формування толерантності у суспільстві набуває удосконалення законодавства про міграцію.

Міграція фізичних осіб поширена у світі як складний соціальний феномен. Вона має об'єктивні передумови і здійснюється за певними законами. Міграція фізичних осіб складається з міграційних потоків, саме тому її розглядають як єдине поняття, що однак містить

окремі складники. Форми міграції фізичних осіб залежать від міграційної політики конкретної держави на даному етапі її розвитку¹². Нині для України характерними є еміграція (виїзд із країни за її межі) та імміграція (в'їзд до нашої країни). Разом з тим актуальними є трудова міграція та внутрішньодержавна (міжрегіональна, внутрішньорегіональна) міграція.

Здобуття Україною незалежності поживило міграційні потоки на території держави, що зумовило необхідність формування міграційного законодавства. Нині основними законодавчими актами України про міграцію є: Конституція України¹³, закони України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»¹⁴, «Про біженців»¹⁵, «Про імміграцію»¹⁶, «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»¹⁷, Правила в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію¹⁸, а також міжнародні акти – Конвенція ООН про статус біженців¹⁹ від 28 липня 1951 року, Протокол про статус біженців²⁰ від 16 грудня 1966 р., Європейська Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів²¹ від 24 листопада 1977 р.

Важливе значення для реалізації права людини на свободу пересування в Україні має Європейська угода про правила, що регулюють пересування осіб між державами – членами Ради Європи²², укладена 13 грудня 1957 року, що її ратифікувала Україна відповідним Законом²³ від 5 жовтня 2005 року. Для трудових мігрантів важливе значення мають акти Міжнародної Організації Праці, зокрема, Конвенція про працівників-мігрантів²⁴ від 8 червня 1949 р., Конвенція щодо дискримінації у сфері праці та занять²⁵ 25 червня 1958 р., у ст.2 яка визначає, що кожен член МОП, стосовно якого діє Конвенція, зобов'язаний проводити відповідну національну політику та ввести законодавство з метою викорінення будь-якої дискримінації у сфері праці і занять.

Важливе значення має співробітництво України з Міжнародною організацією з міграції, яке здійснюється на основі Закону України «Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Міжнародною організацією з міграції щодо статусу Міжнародної організації з міграції в Україні та співробітництва у сфері міграції»²⁶ від 13 липня 2000 року.

Повернення до Криму кримських татар-репатріантів допомагають міжнародні договори України. Для вирішення на міждержавному

рівні у рамках СНД комплексу проблем, з якими стикаються депортовані особи та етнічні спільноти, була укладена Угода, завдання якої полягає у відновленні прав депортованих з числа національних меншин та народів держав-учасниць СНД²⁷ (9 жовтня 1992 р., м. Бішкек). У ній держави-учасниці СНД безумовно засудили злочинну тоталітарну практику примусового переселення народів, національних меншин та окремих громадян в поширену в СРСР як таку, що суперечить загальнолюдським, гуманістичним принципам, визнали протиправними та недійсними нормативно-правові акти, на підставі яких відбувалися примусові переселення, визнали за депортованими право на повернення в місця їхнього проживання до депортації.

Угода передбачає створення зацікавленими державами необхідних умов для безперешкодного від'їзду таких осіб з місць примусового поселення та повної соціальної адаптації на історичній батьківщині. У ній визнається необхідність взяття державами-учасницями на себе зобов'язань щодо захисту законних інтересів депортованих осіб, національних меншин та народів і забезпечення добровільного повернення в місця їх проживання на момент депортації. Згідно з ч.2 ст. 10 цієї Угоди зацікавлені сторони можуть за потреби створювати спільні робочі групи для вирішення проблем, пов'язаних з виконанням відповідних положень. Проте недостатнє фінансування відповідних програм, особливо при соціальній адаптації та інтеграції репатріантів, стає на заваді реалізації цієї угоди.

Угода відіграла свою роль у створенні міждержавної правової бази щодо депортованих національних спільнот і осіб. Завдяки її реалізації сотні тисяч людей змогли повернутися на свою батьківщину. На її основі 20 лютого 1993 р. було укладено Угоду між Урядом України і Урядом Республіки Узбекистан «Про співробітництво щодо добровільного організованого повернення депортованих осіб, національних меншин і народів в Україну»²⁸. Дія Угоди поширюється на осіб, які у роки репресій за незаконними рішеннями державних органів Союзу РСР були безпідставно звинувачені й примусово переселені з території Української РСР та Кримської АРСР і виявили бажання повернутися в Україну у місця проживання до моменту депортації. Сторони, виходячи із законного права депортованих осіб на добровільне повернення в Україну, вважають, що рішення про таке повернення є питанням їх вільного вибору.

Вищезгаданими Угодами скористалися понад 200 тисяч кримських татар, які повернулися на свою історичну батьківщину – до Криму.

Закріплена у ст. 33 Конституції України свобода людини на місці перебування та проживання на території України, за загальним правилом розглядається як свобода пересування всередині країни. Оскільки свобода пересування може в принципі здійснюватись і в негативній формі, тобто в формі свободи збереження теперішнього житла або свободи залишатися на теперішньому місці, можна зробити висновок про те, що Конституція та законодавство України захищають від примусових поселень і тим самим гарантують право на батьківщину²⁹.

Особливістю статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні є те, що, з одного боку, їм забезпечують фактичні та юридичні передумови для реалізації прав та свобод, а з іншого встановлюють певні обмеження, що повністю відповідають нормам міжнародного права³⁰. При регулюванні правового статусу іноземців Україна виходить з принципу взаємності, що застосовується в стосунках з іншими державами. Правовий статус осіб, які мають дипломатичні привілеї, визначається, крім законодавства України, міжнародними правилами та міжнародними угодами України³¹. Проблемним питанням є порядок видворення з України осіб без громадянства, бо ця категорія осіб юридично не вважається громадянами жодної з держав³². Іноземцям в Україні можуть надаватися статус біженця, притулок, створюватися умови для натуралізації. Здійснення іноземцями своїх прав не може завдавати шкоди національним інтересам України³³.

Важливе значення для врегулювання трудової міграції у рамках СНД має Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів від 15 квітня 1994 року³⁴, вона зокрема, оперує поняттям «прикордонний трудящий» – трудящий-мігрант, який працює на прикордонній території однієї суміжної держави та зберігає своє постійне місце проживання на прикордонній території іншої суміжної держави, до якої він повертається щодня або, принаймні, не рідше одного разу на тиждень. Наявні прикордонні трудящі і в Західній Україні. Наприклад, словацькі будівельники, які працюють на будовах Ужгорода, фактично є прикордонними трудящими, однак Україна і Словаччина не врегулювали їхній правовий статус.

Міграційна політика України має гарантувати безпеку держави від потоків нелегальної міграції з третіх країн, забезпечити захист прав громадян України за кордоном, створити сприятливі преференційні умови для закордонних українців для їх повернення в Україну. Для України як транзитної держави і постачальника нелегальних мігрантів, важливим є питання щодо підписання з країнами перебування громадян України двосторонніх угод про їхнє тимчасове працевлаштування. Прилучення України до глобальних міграційних процесів створює передумови для подальшого утворення нових «імміграційних» меншин, а отже, висуває проблему інтеграції мігрантів та налагодження міжетнічної взаємодії між місцевим населенням та іммігрантами, етнокультурні характеристики яких є досить відмінні й незвичні³⁵.

Міграція має загальнодержавне значення і впливає на внутрішньо-економічне, політичне і соціальне становище. У зв'язку з цим важливого значення набуває державне регулювання міграційних процесів, що має здійснюватися шляхом формування та реалізації міграційної політики.

Завдяки своєму геополітичному розташуванню, Україна за минуле десятиліття стала не тільки транзитною зоною на шляху міграційних потоків Схід – Захід, Південь – Північ, а й поступово перетворилася на країну тривалого перебування нелегалів. Україна належить до країн зі змішаними потоками нелегальних мігрантів: вона виступає як країною виїзду, постачання, так і країною прийому нелегальних мігрантів. Специфіка нашої країни полягає в тому, що з неї, переважно у пошуках заробітку, виїжджає за кордон своє населення, яке згодом перетворюється на нелегалів, а в'їжджають іноземці, які нелегально осідають тимчасово з метою подальшого знову ж таки нелегального виїзду за кордон. Крім того, упродовж останніх років особливо гостро постали питання вивезення з України і транзиту через її територію жінок з метою торгівлі та сексуальної експлуатації.

У міжнародній практиці широко застосовується процедура реадмісії, тобто повернення нелегальних мігрантів сусідній державі, з території якої вони прибули. Так роблять, до речі, наші західні сусіди – Угорщина, Словаччина, Польща та Румунія, – з якими Україна має відповідні угоди. На сьогодні органи внутрішніх справ приймають рішення про видворення з України в добровільному по-

рядку. Але добровільною може бути тільки репатріація, а процедура видворення – це насамперед примусова дія і застосовується як міра адміністративного впливу. Користуючись цією ситуацією, знаючи що реальна депортація їм майже не загрожує, нелегальні мігранти на довгий час можуть залишатися в Україні, не відмовляючись при цьому від своїх намірів потрапити в Західну Європу. Так званих економічних мігрантів Україна не може видворити через брак коштів. Вирішити цю проблему відразу не під силу навіть значно багатшим країнам. Ще складніше депортувати в країну громадянської належності потенційних біженців, оскільки така дія суперечила б нормам міжнародного права стосовно прав людини, яких дотримується і Україна.

Проблема транснаціональної міграції надзвичайно складна і багатогранна. Ефективна протидія нелегальній міграції та захист справжніх біженців потребує справді спільних скоординованих зусиль не тільки національних європейських урядів, а й міжнародних інституцій. Основою регулювання цих процесів має бути не тільки суверенне право кожної окремої країни приймати рішення про допущення іноземців на свою територію, а й норми міжнародного законодавства стосовно прав людини, зокрема Конвенції ООН 1951 року про статус біженців. За офіційними даними станом на 1 січня 2007 року в Україні було зареєстровано 2275 біженців з 50 країн світу³⁶.

У сучасному світі мобільність населення та інтенсивність міграційних процесів значно зросли. По суті міжнародна міграція є однією із найважливіших складових системи міжнародних відносин, що постійно ускладнюються³⁷. Гармонізація політики в питаннях міграції та притулку, що здійснюється Європейським Союзом, не повинна мати негативні наслідки для країн на Сході Європи.

Правовий статус іммігрантів в Україні визначається на основі Закону України «Про імміграцію». Згідно зі ст. 1 імміграція – це прибуття в Україну чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання. Іммігрант – іноземець чи особа без громадянства, який одержав дозвіл на імміграцію і прибув в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, одержав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання. Дозвіл на імміграцію надається в межах відповідної квоти. Квота імміграції встановлюється Кабінетом Міністрів України у визна-

ченому ним порядку за категоріями іммігрантів. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про імміграцію» Кабінет Міністрів України Розпорядженням від 7 лютого 2007 р. № 37-р «Про встановлення квоти імміграції на 2007 рік»³⁸ встановив квоту імміграції на визначений рік за категоріями іммігрантів у розрізі регіонів.

Свобода виїзду за межі України усім, хто на законних підставах перебуває на її території має конституційний захист. Водночас право людини вільно залишати територію України може бути обмежене законом³⁹. Назріла нагальна потреба у виробленні стратегії справедливого розподілу тягаря для країн, які в наступних роках будуть все ще за кордонами ЄС та Шенгенської угоди. Введення візового режиму із Чехією, Угорщиною, Польщею та Словаччиною вже призвело до змін у міграційній політиці, а розширення Євросоюзу на схід поставило перед Україною та її західними сусідами проблему ще більш жорсткого прикордонного режиму. Взагалі перед нашою державою постало досить складне завдання – не тільки відстояти імідж України як форпосту в боротьбі з незаконною міграцією на шляхах проникнення нелегалів у країни Європейського Союзу, а й побудувати міграційні стосунки з новими членами ЄС з урахуванням власних інтересів.

Що стосується ідеї толерантності, то на її важливість наголошував ще один із фундаторів міжнародного права – Г. Гроцій. Формування толерантності в міжнаціональних відносинах пов'язано з послідовною протидією всім проявам ксенофобії, расизму, нетерпимості та дискримінації на національному і релігійному ґрунті. Громадські організації національних меншин повинні активізувати взаємодію з органами прокуратури, судовими інстанціями для того, щоб забезпечити чітке дотримання норм закону⁴⁰.

Толерантність в Україні ще не дістала належного законодавчого врегулювання. В Україні її часто пов'язують з принципом заборони та недопущення дискримінації. Так, згідно зі ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. А відповідно до ст. 1 Декларації прав національностей України⁴¹ дискримінація за національною ознакою забороняється і карається законом.

При цьому на міжнародному рівні проблемі толерантності присвячено цілий ряд міжнародних документів, зокрема: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права⁴², Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права⁴³, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації⁴⁴, Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього⁴⁵, Конвенція про боротьбу із дискримінацією у галузі освіти⁴⁶, Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії та переконань⁴⁷, Декларація принципів терпимості⁴⁸.

Водночас толерантність не можна розглядати у вузькому розумінні – тільки щодо людей з іншим кольором шкіри чи іншої національності. Треба також говорити про толерантне ставлення до представників інших релігій, політичних опонентів, ВІЛ-інфікованих, жителів інших регіонів та й взагалі до будь-якої людини, яка має культурні, соціальні, природні чи інші відмінності стосовно іншої людини, якими б ці відмінності не були: позитивні чи негативні емоції вони викликають. Відсутність толерантності у суспільстві призводить до конфліктів, які в свою чергу уможливають соціальне напруження, кризи, чи навіть розпад тієї або іншої держави.

Низький рівень толерантності свідчить про низький рівень культури у суспільстві, відсутність достатньої інформації про об'єкт негативного ставлення. Часто така інформація буває спотвореною, викривленою внаслідок пропаганди чи наявності стереотипів у суспільстві. Це може спричинити проблеми, які можуть набути характеру соціальної загрози для майбутнього регіону чи держави.

На жаль в Україні випадки дискримінації мають місце щодо циган (ромів). Наприклад, 11 вересня 2002 р. в одному з сіл Одеської області під час бійки між місцевими циганами і групою молоді загинуло двоє молодих людей нециганської національності. Мешканці села з помсти підпалили 10 циганських будинків. П'ятеро молодих циганів через кілька тижнів після інциденту добровільно з'явилися в органи міліції. Місцева влада викликала спеціальні загони правоохоронців, щоб зберегти громадський спокій. Інших повідомлень про випадки насильства не було⁴⁹. Результати соціологічних досліджень свідчать, що цигани, порівняно з іншими етнічними групами, характеризуються найнижчим рівнем толерантності у суспільстві. Випадки дискримінації за національною ознакою циганів є частими і на Закарпатті. Навіть Комітет з ліквідації расової дискри-

мінації у 1998 р. зазначив, що за повідомленнями з України, трапляються випадки жорстокого поводження міліції з особами циганської національності особливо у Закарпатській області⁵⁰.

Фахівці Міжнародної організації з міграції наголошують, що в Україні збільшується кількість молодих прихильників радикальних угруповань, які ставляться до мігрантів нетерпимо. Вони поводяться досить різко, здійснюють образливі й навіть насильницькі дії стосовно людей неслов'янського походження⁵¹. Такі явища часом набувають організованих форм. Найбільш радикальними є скінхеди, які характеризуються жорстоким поводженням з людьми інших рас, а іноді і національностей, відсутністю толерантності до них. За інформацією МВС в Україні офіційно зареєстровано (саме так, це не описка) 500 скінхедів. Організації «Петровські тигри», «Дозор 88» літературу отримують із Москви та Петербурга⁵².

Скінхеди часто вчиняють напади на осіб африканського та азійського походження у Києві, завдаючи їм тілесних ушкоджень, а деяких навіть убивають. Офіційна статистика і сьогодні не дає точної інформації щодо таких випадків, оскільки ст. 161 Кримінального кодексу України практично не застосовується. Більшість злочинів кваліфікуються як просте хуліганство. Тільки нещодавно МВС України визнало проблему скінхедів в Україні, і почало здійснювати певні заходи. Хоча на офіційних сайтах посольства США та Франції в Україні вже кілька років розміщується інформація для громадян цих країн про ймовірність нападу на них в Україні групами молодих людей (переважно скінхедами), якщо вони африканського чи азійського походження.

Актуальність проблеми толерантності в Україні визначають: сучасний стан суспільства, різке соціальне розшарування, високий рівень трудової міграції з України, велика кількість безпритульних дітей, алкоголізм та наркоманія серед молоді, зростання кількості психічних захворювань серед населення, відчуженість влади від суспільства, мляве реагування владних інституцій на актуальні суспільні потреби та проблеми, високий рівень корупції, відсутність політичної стабільності. Все це створює сприятливий ґрунт для поширення ненависті серед соціально проблемної молоді щодо осіб інших національностей і рас, в яких вони помилково вбачають причину власних проблем чи соціальних проблем свого суспільства. Все це за відсутності навчання толерантності у закладах освіти, неналежної профілактики діяль-

ності неформальних організованих угруповань молоді типу «скінхедів», доступності алкоголю, психотропних та наркотичних препаратів, спричиняє випадки расового насильства та інших грубих правопорушень представників молодіжного середовища.

Отже, проблема толерантності є актуальною в Україні і потребує належного законодавчого врегулювання, уваги владних структур. Рух скінхедів, факти вандалізму на мусульманських кладовищах у Криму зумовлюють потребу вжиття дієвих заходів органами влади на всіх рівнях з метою зміцнення толерантності в Україні.

Основними проблемами у сфері законодавства України про міграцію і толерантність, зокрема, є: відсутність концепції міграційної державної політики; відсутність державної політики щодо трудових мігрантів – громадян України; недостатня кількість відповідних двосторонніх договорів у сфері трудової міграції; низька щільність мережі консульських установ України за кордоном, особливо у країнах Африки та Азії; відсутність нормативної основи щодо викладання курсу з основ толерантності, як складової однієї із навчальних дисциплін або окремої навчальної дисципліни у загальноосвітніх школах.

Основними перспективами розвитку законодавства України про міграцію і толерантність, зокрема, є: розробка та затвердження державної концепції міграційної політики в Україні; формування державної політики щодо трудових мігрантів – громадян України; укладання відповідних двосторонніх договорів у сфері трудової міграції; розширення мережі консульських установ України за кордоном, особливо у країнах Африки та Азії; прийняття нормативних актів з метою впровадження викладання курсу з основ толерантності, як складової однієї з навчальних дисциплін або окремої навчальної дисципліни у загальноосвітніх школах.

Невід'ємною ознакою України є поліетнічність. Національні меншини в Україні є складовою народу України, хоча більшість з них мають міграційне походження. Сучасній Україні притаманні міжнаціональний мир та злагода, вони є ознакою міжнаціональної стабільності, толерантного співжиття різних національних спільнот, важливим чинником, що сприяє успішній євроінтеграції України.

Сподіваємося, що подальший розвиток законодавства України з питань міграції і толерантності відповідатиме міжнародним стандартам і сприятиме становленню демократичного суспільства в Україні, недопущенню випадків расового насильства.

*Андрій Артеменко,
кандидат філософських наук,
доцент Харківського національного
університету внутрішніх справ*

ІМІГРАЦІЯ ДО ХАРКОВА ТА ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ НА ТЛІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ*

Міграційні процеси з якими зіткнулася Україна в останні роки, є відзеркаленням загальних глобалізаційних явищ сучасного світу, які актуалізували проблему зростання як транзитної міграції, так і імміграцій та еміграції. Останнім часом транзитна міграція через об'єктивні обставини часто замінюється імміграцією в Україну, про що свідчать статистичні дані щодо кількості прибулих в країну за останні три роки.

Сьогодні Україна відчуває приплив переселенців з інших країн. Хоча щорічна депопуляція 250–350 тисяч зберігається в Україні протягом останніх 15 років (скорочення населення за 2006 р. – 283,5 тис., за 2007–355,8 тис.), проте водночас за 2005–2006 р. відбулося збільшення більш ніж утричі позитивного сальдо міждержавної міграції. І хоча співвідношення еміграційного та імміграційного потоків в Україні в цілому має позитивне сальдо, (у 2005 – +4583 осіб, у 2006 р. – +14245 осіб, у 2007 р. – +16838 осіб), то на рівні регіонів спостерігається диспропорція цих демографічних змін. З 25 областей у 2007 р. лише 6 мають позитивне сальдо міграції, а 19 регіонів мають втрати населення. Очолюють список регіонів зі стрімкою депопуляцією Луганська (-4836) і Кіровоградська (-4200) області. Серед міграційних потоків домінує міжрегіональна міграція та міграція із села до міста. Протягом останніх трьох років залишається незмінною п'ятірка регіонів, де зафіксовано певний приріст населення: м. Київ (+24803), Одеська (+11337), Харківська (+4031), Дніпропетровська області (+833) та АР Крим (+3524). Слід зазначити, що з цього переліку в 2007 р. зникла Київська область, яка у 2006 р. мала приріст населення 1459 осіб, а у 2007 – негативне сальдо, тобто -724. Дніпропетровська область відзначилася зменшенням позитивного сальдо майже удвічі (+1646 – у 2006 та

* Матеріал підготовлено на основі щорічних звітів відділу статистики населення Головного управління статистики у Харківській області.

+833 – у 2007 р.). Зменшення позитивного сальдо міграції за минулий рік зафіксовано і в м. Київ (+26.691 – у 2006 та +24.803 – у 2007). Стабільно високі показники позитивного сальдо міграції зберігають Харківська область та АР Крим, але і тут простежується тенденція до його зменшення. Значні показники зростання позитивного сальдо міграції зберігає Одеська область: +7297 – у 2006 та +11.337 – у 2007. Динаміка розвитку вказаних п'яти регіонів потребує особливої уваги, оскільки до них спрямовані не тільки потоки міжрегіональної, а й міждержавної міграції.

На загальному тлі розвитку міграційних процесів в Україні Харківський регіон демонструє відносно стабільність показників міграції населення. Але тут понад п'ять років не спостерігаються різкі коливання чисельності населення, зберігається позитивне сальдо загальної міграції, а кількість населення, охопленого міграційними процесами, постійно перевищувала 100 тис. осіб.

Слід зауважити, що відносно невелике зменшення чисельності населення Харкова – це наслідок саме міграційних процесів. При співвідношенні смертності і народжуваності (на 1000 населення) -5,6 – у 2005 р. та -4,8 – у 2006 р. місто втратило відповідно лише 1600 і 2000 осіб, а не 8000 і 6900 як би мало бути при такому співвідношенні.

**Демографічні показники та обсяги міграційних потоків
у Харкові та регіоні**

Рік	Чисельність населення (в тисячах)		Сальдо міграції (всі потоки)		Загальна кількість осіб, що охоплені міграційними процесами в регіоні (в тисячах)	Сальдо міждержавної міграції	
	Харків і область	м. Харків	Харків і область	м. Харків		Харків і область	м. Харків
2005	2813,4	1443,6	5159	6484	105,3	790	770
2006	2797,5	1441,6	4586	4995	102,9	655	669
2007	2804,3	1459,5	4031	3408	101,9	1311	1370

У загальному обсязі міграції в харківському регіоні превалює міжрегіональна міграція. Область залишається привабливою зоною для переселенців із сусідніх областей, а саме: Донецької (16 % від усіх прибулих за два минулі роки), Луганської (13,4 %), Полтавської (10,6 %), Сумської (9,3 %) і Дніпропетровської (7,9 %). Водночас слід зазначити, що у 2007 р. (+2720) відбулось питоме скорочення сальдо міжрегіональної міграції у порівнянні з 2005 (+3931) та

2006 р. (+4369). Відчутним стала переорієнтація міграційного руху на користь Донецької області, яка при загальній чисельності населення 4538, 9 тис. зменшила негативне сальдо міграції до 90 осіб (у 2005 та 2006 рр. цей показник був на рівні -1199 та -423 відповідно).

Слід звернути увагу на зміни показників міжрегіональної міграції вікової категорії від 15 до 29 років. Це наймобільніша вікова група, яка складає більшу частину населення, задіяного в міграційних процесах. На кількість мігрантів визначеної вікової групи впливає здебільшого освітній чинник. У Харкові функціонує 84 вищих навчальних заклади I–IV рівнів акредитації, з яких 74 – державні. Значний приріст вікової категорії 15–19 забезпечує вступ до навчальних закладів; відтік категорії 20–24 – закінчення ВНЗ. Наявність розгалуженої системи освіти в Харкові впливає і на показники міждержавної міграції. 36 навчальних закладів мають ліцензію на підготовку іноземних студентів. Сьогодні в місті навчається 9721 іноземець. У загальному обсязі міждержавної міграції особи студентського віку (15–24 роки) складають 33 % і 43 % від осіб працездатного. З цієї групи мігрантів лише 44 % – студенти, а інші працюють на підприємствах Харкова. 290 підприємствам міста дозволено приймати на роботу іноземних фахівців.

Зменшення стабільно позитивного сальдо вікової категорії 25–29 років у 2006 р. потребує особливої уваги, оскільки збереження цього показника в наступні роки може вплинути на якісні характеристики робочої сили регіону. Динаміка змін міграційних потоків вікової категорії від 15 до 29 років дає підстави для прогнозування збереження високої інтенсивності рухів населення у харківському регіоні, однак лише за рахунок освітнього чинника. Зменшення позитивного сальдо загального міграційного руху вже в 2007 р. відбулося за рахунок скорочення кількості осіб вікової категорії від 25 до 30 років.

Якщо динаміка міжрегіональних рухів населення в Харківському регіоні за останні три роки характеризується тенденцією до спаду, то позитивне сальдо міждержавної міграції за цей же час збільшилося в декілька разів. Так, у 2005 р. воно склало +790, у 2006 – +655, а у 2007 – +1311.

Понад 70 % емігрантів з Харкова обирають країни Європи (23 % загальної кількості тих, хто вибув) та Росію (45,6 %), тоді як 31,9 % переселилося до азійських країн (головним чином до Китаю –

15,2 %). Цікаво, що значно зріс виїзд до Німеччини (145 – у 2006 р. та 216 – у 2007 р.). Значно скоротився відтік мігрантів до В'єтнаму (17 за 2006 і 4 за 2007 рік), припинився до Таджикистану і Узбекистану.

В той же час розподіл потоків іммігрантів суттєво відрізняється від еміграційного і ця тенденція посилюється щороку. Так, у 2006 р. з країн Європи до України прибуло лише 46 % усіх іммігрантів (39 % – з Росії), тоді як 48 % – з Азії та 4 % – з Африки. У 2007 р. іммігрантів з Європи було лише 33,8 % загальної кількості прибулих (з яких 86 % – з Росії), 55,5 % з країн Азії, та 9,3% з країн Африки. Позитивне сальдо міграції у 2007 р. сформовано передусім за рахунок притоку з азійського регіону + 1291. Вперше за роки незалежності досягнуто позитивне сальдо міграції + 61. Проте якісні показники цього явища не такі вже й втішні: понад 60 % прибулих з Росії у віці, старшому за працездатний, та ще 20 % старшої групи працездатного віку. Водночас якісна характеристика еміграційного потоку до Росії повторює імміграційний з точністю до навпаки.

У 2007 р. відзначено позитивне сальдо міждержавного міграційного потоку в сільській місцевості, тобто +26, при тому, що – з них 7 – переселенці з країн СНД і Балтії і 19 – з далекого зарубіжжя.

Показовим є стрімке збільшення іммігрантів з Китаю (623 – у 2007 р. порівняно з 130 – у 2006 р.), Туркменістану (219 – у 2007 р. 84 – у 2006 р.) та стабільно високий приплив іммігрантів з В'єтнаму, Азербайджану, Грузії, Вірменії. Якісні характеристики потоку іммігрантів свідчать про «вкорінення» переселенців у Харківському регіоні, на що вказує збільшення молодих осіб працездатного віку та жінок усіх вікових категорій.

Отже, вже найближчим часом Харків відчує значне збільшення азійської компоненти в етнічному складі. Але проблема забезпечення потреби в робочих руках промислових гігантів залишиться поки що невирішеною, оскільки основна маса іммігрантів орієнтується на сферу послуг, а не на виробництво.

Міграція – надзвичайно складне соціальне явище. Це частина глобальних цивілізаційних процесів, яка суттєво впливає на формування економічного, соціального, політичного життя сучасного світу і потребує дослідження як на державному, так і регіональному рівні. На жаль, в Україні ігноруються світові тенденції управління міграційними потоками, немає ані державної програми, ані концепції

міграційної політики. Запровадження у 2007 р. сусідніми державами (Польща і Росія) програм повернення етнічного населення на історичну батьківщину теж не викликало адекватної реакції з боку наших владних чинників. І це вже відчули на собі прикордонні регіони. У глобальному плані Україна опинилася в ролі привабливої лакуни, до якої спрямовуються надлишки міграційних потоків, та мігранти, що не відповідають якісним вимогам до переселенців у сусідніх країнах.

Міграційні процеси важко, чи майже неможливо підпорядкувати тотальному контролю, але сформувати належні умови для їх розвитку – це завдання для держави, яка турбується про своє майбутнє. Отже, нині перед Україною стоїть завдання належним чином адаптувати законодавство національної держави до міграції як об'єктивного явища світового міжнародного розвитку.

*Володимир Андерсон,
кандидат географічних наук,
доцент Одеського національного університету*

ПОТОЧНА ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ: ІММІГРАЦІЯ НА ТЛІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ

Одеса знову стала містом-мільйонером. На початок 2008 р. кількість жителів міста досягла 1 005 776 чоловік. У 2007 р. в Одесі народилися 8998 чоловік, померло 13937. Отже, збільшення кількості жителів Одеси відбулося за рахунок міграції. В 2007 р. міграційний приріст населення міста склав понад 10 000 чоловік. Це вихідці практично з усіх країн СНД, а також представники Сирії, В'єтнаму, Китаю та інших країн.

Як заявив міський голова Е. Гурвіц, за неофіційними даними в Одесі проживає 1 млн 200 тис. чоловік. «Ще в радянський час існували розбіжності між офіційними й реальними даними про кількість людей, що проживають у місті, тільки в радянський час ця цифра була завищена, а зараз вона занижена», – сказав Е. Гурвіц.

З часу останнього радянського перепису в 1989 р. населення міста неухильно скорочувалося, і в 2006 р. Одесі довелося розпрощатися зі статусом мільйонника. Однак це не дає підстав для твердження про економічний занепад міста: інакше воно не залучало б такої великої

кількості робочої сили із глибинки, східних областей України й зарубіжжя. Як свідчать інформанти з приїжджих, за послуги робітників-професіоналів (тесль, електриків та ін.), які в інших регіонах України оцінюються в 100 гривень, в Одесі платять до 100 доларів. Інакше кажучи, нинішня ситуація на ринку робочої сили нагадує ту, що існувала в першій половині XIX століття, коли «в Одесі... одноденний заробіток поденника перевищував місячну плату кріпосним людям на казенних заводах». Зниження кількості населення Одеси відбиває загальну демографічну ситуацію в Україні, що її деякі дослідники вже охрестили «демографічною кризою 1990–2000-х років». Серед головних причин цього називають негативний природний приріст і міграційний відтік. Через значною мірою нелегальний характер трудової еміграції, через відсутність надійних статистичних даних, число українських громадян, що працюють за рубежом, оцінюється досить широко. В останній міжпереписний період (1989–2001 рр.) в Україні у п'ять разів зменшилася кількість євреїв, на третину – білорусів, майже на третину – росіян, а також відбувся відтік українців, молдаван, болгар, німців і греків.

В Одесі, завдяки припливу населення із провінції та сільської місцевості, українське населення збільшилося порівняно з 1989 р. на 16 %; сьогодні на його частку припадає 62 % населення міста, водночас росіян стало на 10 % менше і вони становлять нині 29 %. Чисельність представників інших народів (болгар, євреїв, молдаван, білорусів, поляків) скоротилася в діапазоні від 80 % (євреї) до 20 % (болгари). Незважаючи на це, Одеська область вважається одним з регіонів України з досить високою, у порівнянні із іншими областями, національною багатоманітністю.

Хоча, згідно із статистичним даним, Одеса сьогодні переважно українське місто і вже тим більше «слов'янське», проте для жителів, як і в часи, описані О. де-Рибасом, «іногородці – іноземці як і раніше більше на очах». Як на підтвердження цього велика кількість ресторанів і кафе – турецькі, ліванські, китайські тощо, які належать і у яких працюють вихідці з відповідних країн. В останні роки значного поширення набула арабська «шаурма»; але особливим символом присутності арабів у місті є розкішний Центр арабської культури в центрі міста. Кількість молдаван, за спостереженнями місцевих жителів, теж зростає: вони не лише надають послуги з ремонту й будівництва як і кілька років тому, а й володіють невеликими крамницями

будматеріалів. Одне з найцікавіших місць для спостережень за одеською багатолікістю – промтоварний ринок «7-й кілометр».

Одеса в багатьох відношеннях стала містом-коридором, через який пролягають різноспрямовані міграційні маршрути. Тут затримуються біженці з Близького Сходу й Африки, що не потрапили до Європи; численні шлюбні агентства як місцеві, так і західні пропонують іноземцям місцевих наречених; заклопотані човники з України, Росії та Молдови відправляються на поромках у Туреччину; іноземні компанії будують житлові та офісні комплекси. Це колоритне різноманіття причаровує мандрівників і гостей міста. Англійська журналістка й письменниця Г. Рід вважає, що Одесі швидше ніж іншим містам України вдалося скинути «одноколірне покриття» радянських часів і показати свою щирю багатоетнічну ідентичність. Це відразу впадає у вічі і у повернених назвах старих вулиць (Грецька, Арнаутська, Єврейська, Польська), і через своєрідне «повторенні» історії. Як зазначає Г. Рід, «іноземці побудували місто, і тепер іноземці знову дають йому нове життя»: швейцарці відремонтували Лондонський готель, кіпріоти відкрили казино у будинку старої біржі, греки побудували новий торговий центр «Афіна», італійці відремонтували порт тощо.

ЛІТЕРАТУРА

¹ Див докладніше: *Андерсен Бенедикт*. Уявлені спільноти. – К., 2001.

² Див. докладніше: Історія Європейської ментальності. Літопис. – Л.: 2004. – С. 449–501.

³ Там само.– С. 452.

⁴ *Висоцька Наталя*. Виклики розмаїття: яким бути багатокультурному сценарію для України. Агора.–2005. – № 4. – С. 6.

⁵ *Колодій Антоніна*. Американська доктрина мультикультуралізму й етнонаціональний розвиток України. Агора. – 2006. – № 6. – С. 7.

⁶ *Штомпка П.* Соціологія. Аналіз сучасного общества. – М.: Логос, 2008. – С. 259.

⁷ *Ортега-и-Гассет Х.* Бесхребетная Испания. – М.: Ермак, 2003. – С. 34.

⁸ *Поттер К.* Открытое общество и его враги. – К.: Ника-центр, 2005. – С. 245.

⁹ *Донченко О., Романенко Ю.* Архетипи соціального життя і політика. – К.: Либідь, 2001. – С. 255–263.

¹⁰ «Нетрадиційні» іммігранти у Києві. – К.: Стилос, 2003, – С. 301.

¹¹ Там само. С. – 305.

¹² *Чехович С. Б.* Міграційне право України: Підручник. – К.: Школа, 2003. – С. 63.

¹³ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

¹⁴ Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 4 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 23. – Ст. 161.

¹⁵ Про біженців: Закон України від 21 червня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – Ст. 250.

¹⁶ Про імміграцію: Закон України від 07 червня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 41. – Ст. 197.

¹⁷ Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 232.

¹⁸ Правила в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію: Затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 1995 р. № 1074 // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

¹⁹ Конвенція ООН про статус біженців від 28 липня 1951 року // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

²⁰ Протокол про статус біженців від 16 грудня 1966 року // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

²¹ Європейська Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 24 листопада 1977 р. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

²² Європейська угода про правила, що регулюють пересування осіб між державами – членами Ради Європи від 13 грудня 1957 р. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

²³ Про ратифікацію Європейської угоди про правила, що регулюють пересування осіб між державами – членами Ради Європи: Закон України від 5 жовтня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 1. – Ст. 13.

²⁴ Конвенція про працівників-мігрантів від 8 червня 1949 р. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

²⁵ Конвенція щодо дискримінації у сфері праці та занять: прийнята Генеральною конференцією МОП 25 червня 1958 р. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

²⁶ Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Міжнародною організацією з міграції щодо статусу Міжнародної організації з міграції в Україні та співробітництва у сфері міграції: Закон України

від 13 липня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 46. – Ст. 395.

²⁷ Угода з питань, пов'язаних з відновленням прав депортованих осіб, національних меншин та народів держав-учасниць СНД від 9 жовтня 1992 р. // Права людини в Україні. Вип. 21. – К., 1998. – С. 405–407.

²⁸ Угода між Урядом України і Урядом Республіки Узбекистан про співробітництво щодо добровільного організованого повернення депортованих осіб, національних меншин і народів в Україну від 20 лютого 1993 р. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

²⁹ *Шукліна Н. Г.* Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): Монографія. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 237.

³⁰ *Павлов Д. М.* Адміністративне право: Загальна частина. – К.: МАУП, 2007. – С. 31.

³¹ Адміністративне право України: Підручник / За ред. Ю. П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 68.

³² *Россол Т. І.* Правовий статус осіб без громадянства: історія та сучасність // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 8. – Ужгород: Ліра, 2007. – С. 134.

³³ Конституційне право України: Навчальний посібник / За ред. Ю. М. Бисаги. – Ужгород: Ліра, 2006. – С. 44.

³⁴ Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів від 15 квітня 1994 року // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

³⁵ *Малиновська О.* Нові етнічні в Україні як результат міграції (на прикладі турків-месхетинців) // Агора. Подолання розбіжностей – розвиток особливостей. Випуск 4. – К.: Стилос, 2006. – С. 138 – 139.

³⁶ Інформація про біженців в Україні станом на 1 січня 2007 р. // http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=-47631&cat_id=47924

³⁷ Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / Под ред. Е. А. Лукашевой. – М.: НОРМА, 2002. – С. 98.

³⁸ Про встановлення квоти імміграції на 2007 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2007 р. N 37-р // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

³⁹ *Шукліна Н. Г.* Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): Монографія. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 238.

⁴⁰ *Фельдман О. Б.* Громадські організації національних меншин як суб'єкт етнопонаціональної політики України // Вісник Держкомнацміграції України. – 2002. – № 4. – С. 55.

⁴¹ Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 799.

⁴² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

⁴³ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

⁴⁴ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 р. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

⁴⁵ Конвенція о предупреждении преступления геноцида и наказании за него от 9 декабря 1948 г. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

⁴⁶ Конвенція про боротьбу із дискримінацією у галузі освіти: прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО 14 грудня 1960 р. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

⁴⁷ Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії та переконань від 25 листопада 1981 р. // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

⁴⁸ Декларація принципів терпимості: затверджена Резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 року // Інфодиск: Законодавство України. Версія 8.0.0. – Грудень 2007 р.

⁴⁹ Звіт про дотримання прав людини в Україні у 2002 р., поданий Бюро з питань демократії, прав людини та праці 31 березня 2003 р. // Поточний архів Центру культур національних меншин Закарпаття.

⁵⁰ *Карпачова Н. І.* Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Видання друге. – Харків: Консум, 2001. – С. 52.

⁵¹ *Кривцова Н.* Україна – в лідерах світу! За кількістю мігрантів // <http://www.sian-ua.info/index.php?module=pages&act=page&pid=12586>

⁵² *Жданова І., Костючок М.* Про бур'ян на цвинтарях та мордобойі в клубах, або Молодь і толерантність у сучасній Україні // <http://www.unian.net/ukr/news/news-222449.html>

Наукове видання

АКТУАЛЬНО: ТОЛЕРАНТНІСТЬ!

Художнє оформлення *Л. Холошо*
Технічний редактор *Г. Шалашенко*
Коректор *З. Конєєва*

Адреса редакції:
вул. Івана Мазепи, 24, офіс 37
Київ, 01010, Україна
тел/факс (044) 288-9532
тел (044) 585-0890/91

Для електронної пошти: kennan@kennan.kiev.ua

Підписано до друку 10.07.2008 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура UkrainianPeterburg.
Умовн. друк. арк. 3,0. Обл.-вид. 1,76 арк.
Наклад 500 прим. Зам. № 423

Видавництво «Стилос»
04070, Київ-70, Контрактова пл., 7
Свідоцтво Держкомінформу України (серія ДК №150 від 16.08.2000 р.)

Надруковано у друкарні підприємства «ЦСТРІ» м. Києва, філія № 7
Україна, м. Київ, вул. Боженка 86-б, тел. (044) 495-55-01